

Κουλτούρα και Αριστερά (Ηλεκτρονικό Άρθρο)

Ιστορικό Σημείωμα

Αυτό το ηλεκτρονικό άρθρο δημοσιεύτηκε στην ιστοσελίδα της [ομάδας 1917](#) στις 21/08/23.

Περιεχόμενο

Κουλτούρα και Αριστερά

«Η οικονομική κρίση παραμονεύει στην πόρτα και πίσω από αυτή, μια σκιά του πολέμου που έρχεται. Το να παραμένουν σταθεροί μπορούν μόνο λίγοι ισχυροί, οι οποίοι – ο Θεός το ξέρει – δεν είναι πιο ανθρωπίνου από ό,τι οι πολλοί· συνήθως είναι πιο βάρβαροι αλλά όχι με τον καλό τρόπο. Οι υπόλοιποι πρέπει να τα βγάλουν πέρα όπως μπορούν και να ξεκινήσουν ξανά με πολύ λίγα. Έχουν κοινό σκοπό με εκείνους που έχουν αφιερώσει τους εαυτούς τους στο ριζοσπαστικά νέο, βασισμένο στην διορατικότητα και στην άρνηση. Στα κτίρια τους, τις ζωγραφιές τους, και τις ιστορίες τους, η ανθρωπότητα ετοιμάζεται να επιβιώσει το πολιτισμό, αν φτάσουμε ως εκεί.» – Walter Benjamin, Εμπειρία και Ανέχεια, 1933

«Σήμερα δεν περιμένουμε από το σοσιαλισμό μια νέα κουλτούρα – αυτή θα εμφανισθεί αναπόφευκτα μαζί του. Σήμερα στρεφόμαστε στον σοσιαλισμό για να διατηρήσουμε απλώς την όποια ζώσα κουλτούρα διαθέτουμε ακόμη.» – Clement Greenberg, Πρωτοπορία και Κιτς, 1939

Τα πολιτιστικά ζητήματα βρίσκονται σήμερα στην πρώτη γραμμή του αριστερού λόγου. Αυτό δεν ίσχυε πάντα. Οι σοσιαλιστές του 19ου και των αρχών του 20ου αιώνα, από τον Μαρξ και τον Ένγκελς μέχρι τον Λένιν και τη Δεύτερη Διεθνή, είπαν και έγραψαν σχετικά λίγα για τον πολιτισμό και την τέχνη. Το ζήτημα του πολιτισμού έγινε μείζον ζήτημα για την Αριστερά μόνο μετά την επανάσταση των Μπολσεβίκων, καθώς η εργατική τάξη ήταν πλέον στην εξουσία και είχε λόγο στην πολιτιστική παραγωγή για πρώτη φορά στην ιστορία της. Οι πρώτοι σημαντικοί μαρξιστές που έγραψαν εκτενώς για τον πολιτισμό ήταν ο Τρότσκι και ο Γκράμσι, και πολλοί ακολούθησαν, όπως η Σχολή της Φρανκφούρτης και οι Καταστασιακοί. Καθώς η επαναστατική Αριστερά και το εργατικό κίνημα εξασθένησαν σταδιακά ως πολιτική δύναμη κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, η εστίαση στον πολιτισμό αυξήθηκε αναλογικά: ανίκανοι να διατυπώσουν αιτήματα για κοινωνικό μετασχηματισμό μέσω πολιτικής δράσης και οπλισμένοι με επιφανειακές αναγνώσεις του καλέσματος του Γκράμσι για την πολιτιστική ηγεμονία της εργατικής τάξης, οι αριστεροί στράφηκαν στην τέχνη και τον πολιτισμό ως τη μόνη σφαίρα που φαινομενικά επιδέχεται απαιτήσεις για κοινωνικό μετασχηματισμό. Ως εκ τούτου, όλο και περισσότερες απαιτήσεις για πολιτική τέχνη και μια ολοένα και μεγαλύτερη τάση αξιολόγησης των πολιτιστικών προϊόντων με πολιτικούς όρους. Δεν είναι τυχαίο ότι οι πολιτιστικοί πόλεμοι προέκυψαν ταυτόχρονα με τον θάνατο της Νέας Αριστεράς και τον πολιτικό θρίαμβο του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού.

Η αντίληψη της Αριστεράς για τον πολιτισμό είναι κατά κύριο λόγο σταλινική. Στην ΕΣΣΔ επί Στάλιν, τα πολιτιστικά προϊόντα αξιολογούνταν κυρίως για το προπαγανδιστικό τους περιεχόμενο· ένα έργο τέχνης εγκωμιαζόταν στο βαθμό που προωθούσε ή/και δόξαζε το καθεστώς και τις πολιτικές του,

χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η αισθητική του μορφή. Το ίδιο ισχύει για τους περισσότερους αριστερούς πολιτιστικούς κριτικούς σήμερα. Τα πολιτιστικά προϊόντα από τηλεοπτικές σειρές και ταινίες έως τη μουσική και τη λογοτεχνία κρίνονται με βάση το αν επαναλαμβάνουν και προωθούν αριστερές απόψεις ή όχι. Γράφονται αμέτρητα άρθρα σχετικά με τον φεμινισμό του Game of Thrones ή της Barbie, έχουμε εκστρατείες μποϊκοτάζ και διαπόμπευσης για προϊόντα που θεωρούνται μη πολιτικώς ορθά, και συνολικά ένας ηθικισμός διαπερνά την προσέγγισή μας στον πολιτισμό. Πολύ λίγοι αριστεροί φαίνεται να ενδιαφέρονται να ασχοληθούν με τις αισθητικές, μορφολογικές ιδιότητες των έργων τέχνης, τα οποία είναι ύποπτα παρόμοια μεταξύ τους, ανεξάρτητα από διαφορές στο προπαγανδιστικό τους περιεχόμενο.

Στην προσπάθειά της για πολιτιστική ηγεμονία, η Αριστερά επιδιώκει να δημιουργήσει τους δικούς της χώρους που υποτίθεται ότι είναι ανεξάρτητοι και εχθρικοί προς την κυρίαρχη αστική κουλτούρα. Η αναρχική πρακτική των καταλήψεων είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της λογικής, αλλά υπάρχουν και άλλες. Στην Κύπρο λόγω χάρη υπάρχει αυτή τη στιγμή μια τάση ενοικίασης αποθηκών προκειμένου να χρησιμοποιηθούν ως εναλλακτικοί πολιτιστικοί χώροι. Τέτοιοι χώροι φιλοξενούν συναυλίες, προβολές, παραστατική τέχνη (performance art), εκθέσεις και πολλά πολλά πάρτι. Το χιπ-χοπ με κοινωνικά συνειδητοποιημένους στίχους είναι ιδιαίτερα δημοφιλές σε τέτοιους χώρους, αν και όχι τόσο δημοφιλές όσο η techno μουσική. Η ιδέα είναι να διασκεδάσουμε έξω από τη λογική του κέρδους: τα ποτά είναι φθηνά και κυριαρχεί μια νοοτροπία DIY. Ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίο διασκεδάζουμε σε αυτούς τους χώρους είναι ύποπτα παρόμοιος με τον τρόπο που διασκεδάζουμε σε συνηθισμένα μπαρ και κλαμπ: είναι μια κουλτούρα διασκέδασης και ασυλλόγιστου ηδονισμού που χρησιμεύει ως ανάπαυλα από την καθημερινή αγγαρεία της εκμεταλλευτικής εργασίας. Ακόμα και η μουσική ακούγεται ακριβώς το ίδιο.

Τι συμβαίνει λοιπόν εδώ; Οικοδομεί πράγματι η Αριστερά μια εναλλακτική κουλτούρα στο αστικό κατεστημένο ή αναπαράγει ασυνείδητα την αστική κουλτούρα; Κατά την άποψή μου, κάνει το δεύτερο καθώς το πρώτο είναι αδύνατο: δεν μπορεί κανείς να δημιουργήσει μια μη αστική, αντιαστική ή/και προλεταριακή κουλτούρα μέσα στα όρια της αστικής κοινωνίας. Επιπλέον, ακόμη και μετά από μια επανάσταση που έφερε την εργατική τάξη στην εξουσία, όπως συνέβη για λίγο καιρό στη Ρωσία μετά το 1917, η αστική κουλτούρα επιβιώνει και η δημιουργία μιας προλεταριακής κουλτούρας είναι αδύνατη, παρά τις προσπάθειες που έγιναν για το αντίθετο. Ο μόνος τρόπος υπέρβασης της αστικής κουλτούρας είναι η υπέρβαση της αστικής κοινωνίας και η οικοδόμηση του σοσιαλισμού. Ο σκοπός αυτού του δοκιμίου είναι να εξηγήσει αυτούς τους ισχυρισμούς και να υποστηρίξει ότι είναι απαραίτητο για όποια μελλοντική Αριστερά να σταματήσει να εστιάζει σε πολιτιστικά θέματα και να επικεντρωθεί στην επανασύνδεσή της με τις λαϊκές μάζες για να οικοδομήσει ένα εργατικό κίνημα για το σοσιαλισμό/κομμουνισμό.

Ιδεολογία

«Οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης είναι σε κάθε εποχή οι κυρίαρχες ιδέες. Με άλλα λόγια, η τάξη που είναι κυρίαρχη υλική δύναμη της κοινωνίας, είναι ταυτόχρονα η κυρίαρχη πνευματική της δύναμη.» – Μαρξ και Ένγκελς, Η Γερμανική Ιδεολογία, 1946

Όλοι οι μαρξιστές είναι εξοικειωμένοι με την παραπάνω ρήση ότι σε κάθε εποχή, οι ιδέες της άρχουσας τάξης είναι οι κυρίαρχες ιδέες. Αυτό σημαίνει ότι σε κάθε εποχή, η τάξη που είναι κοινωνικά κυρίαρχη είναι επίσης κυρίαρχη πολιτισμικά και διανοητικά. Η τάξη που κυβερνά την κοινωνία κατέχει τα μέσα παραγωγής, συμπεριλαμβανομένων των μέσων διανοητικής παραγωγής (μέσα ενημέρωσης, εκπαίδευση κ.λπ.). Ελέγχει έτσι τη διανοητική παραγωγή, η οποία είναι μια αντικειμενοποίηση της συνείδησης της άρχουσας τάξης. Στην αστική κοινωνία, η άρχουσα τάξη είναι η αστική τάξη, και ως εκ τούτου, η κυρίαρχη κουλτούρα είναι η αστική. Τη μοιράζονται τόσο οι κυβερνώντες όσο και οι κυβερνώμενοι: η εργατική τάξη είναι πολιτισμικά αστική, όπως οι πάντες

στην αστική κοινωνία.

Για να αποφευχθεί μια συνήθης παρανόηση, πρέπει να σημειωθεί ότι η αστική τάξη δεν επιβάλλει συνειδητά την ιδεολογία της σε όλους τους άλλους: η αστική ιδεολογία δεν είναι απλά ένα στρατηγικά χρήσιμο ψέμα που εξορθολογίζει τις υπάρχουσες κοινωνικές συνθήκες. Αντ'αυτού, οι κυρίαρχες ιδέες είναι η νοητική έκφραση των κοινωνικών σχέσεων και συνθηκών που κάνουν μια τάξη κυρίαρχη. Όπως το θέτει ο Μαρξ: «Οι κυρίαρχες ιδέες δεν είναι τίποτα άλλο από την ιδεατή έκφραση των κυρίαρχων υλικών σχέσεων, είναι οι κυρίαρχες υλικές σχέσεις που συλλαμβάνονται σαν ιδέες, άρα είναι η έκφραση των σχέσεων που κάνουν μια τάξη κυρίαρχη, επομένως οι ιδέες της κυριαρχίας της».[1] Με άλλα λόγια, οι κυρίαρχες ιδέες πηγάζουν από την κοινωνική δομή της κοινωνίας ανεξάρτητα από τις προθέσεις του καθενός· είναι η μορφή συνείδησης που προκύπτει αναγκαία από μια συγκεκριμένη κοινωνική δομή. Επειδή αυτές οι ιδέες συνάδουν και είναι κατάλληλες για τις κοινωνικές συνθήκες που τις δημιουργούν, εμφανίζονται ως κοινή λογική για τους περισσότερους ανθρώπους που ζουν στην αστική κοινωνία, είτε είναι καπιταλιστές είτε εργάτες. Για να δώσουμε ένα παράδειγμα, οι αστικές κοινωνικές σχέσεις ανταγωνισμού γεννούν αναγκαστικά την ιδέα ότι τα ανθρώπινα όντα είναι εκ φύσεως ανταγωνιστικά. Οι περισσότεροι άνθρωποι συμφωνούν με αυτές τις ιδέες, συμπεριλαμβανομένων των περισσότερων εργαζομένων. Γενικά, οι κυρίαρχες ιδέες κάθε εποχής τείνουν να φυσικοποιούνται και να γίνονται αντιληπτές ως αιώνιες αλήθειες.

Πρέπει επίσης να τονιστεί ότι η αστική ιδεολογία δεν είναι ένα απλό σύνολο ψεμάτων ή ψευδαισθήσεων που χρειάζεται απλά να απορριφθούν. Η αστική κοινωνία είναι αυτοαντιφατική, και αυτό αντανakλάται στην ιδεολογία της που είναι ομοίως αυτοαντιφατική (και όχι απλώς ψεύτικη). Για παράδειγμα, τα κεντρικά ιδανικά του αστικού φιλελευθερισμού είναι τα ιδανικά του Διαφωτισμού, δηλαδή η ελευθερία, η δικαιοσύνη, η δημοκρατία και η ισότητα. Αυτά δεν είναι ψέματα όπως πιστεύουν πολλοί αριστεροί, αλλά ιδανικά τα οποία οι κοινωνικές συνθήκες προωθούν και υπονομεύουν ταυτόχρονα. Για παράδειγμα, η αστική κοινωνία σε πολλές χώρες έχει νομοθετήσει την τυπική νομική ισότητα για όλα τα μέλη της και αυτό έχει βελτιώσει τη ζωή των ανθρώπων από ορισμένες απόψεις, αλλά στην πράξη υπάρχει τεράστια οικονομική ανισότητα ως αποτέλεσμα των αστικών σχέσεων παραγωγής. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να απορρίψουμε την ισότητα ως ψευδαισθήση; Όχι, σημαίνει ότι πρέπει να αγωνιστούμε για να ξεπεράσουμε την αυτοαντίφαση που εμποδίζει την πλήρη υλοποίηση του ιδανικού της ισότητας.

Ας εξετάσουμε τώρα τις προεκτάσεις της μαρξιστικής αντίληψης της ιδεολογίας για τον πολιτισμό και την τέχνη. Δεδομένου ότι σε κάθε εποχή η άρχουσα τάξη είναι πολιτισμικά κυρίαρχη, συνεπάγεται ότι στην αστική κοινωνία η αστική τάξη είναι πολιτισμικά κυρίαρχη, και επομένως η κουλτούρα είναι αστική. Αυτό περιλαμβάνει και την κουλτούρα της εργατικής τάξης. Βέβαια, αυτό δεν σημαίνει ότι η πολιτιστική και καλλιτεχνική παραγωγή της αστικής τάξης και των εργατών είναι η ίδια, ή ότι όλη αυτή η παραγωγή είναι υπέρ της αστικής κοινωνίας. Πρώτον, οι εργάτες τείνουν να είναι λιγότερο καλλιεργημένοι και να ενδιαφέρονται λιγότερο για τον πολιτισμό από την αστική τάξη. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η πολιτιστική παραγωγή και η εκτίμησή της απαιτεί χρόνο και εκπαίδευση, κάτι που λείπει γενικά από τη φτωχή και καταπονημένη εργατική τάξη, πέραν ορισμένων εξαιρέσεων: «Ο καπιταλισμός δεν επιτρέπει στον μέσο εργαζόμενο να μορφωθεί πλήρως. Εξαιτίας αυτού, ο εργάτης που αγαπά μια συμφωνία του Μπετόβεν ή ένα μυθιστόρημα του Φώκνερ είναι πράγματι ένα σπάνιο φαινόμενο».[2] Δεύτερον, υπάρχουν έργα τέχνης που παράγονται στην αστική κοινωνία που επικρίνουν και επιτίθενται στην εν λόγω κοινωνία, όπως οι ταινίες του Λούι Μπουνιουέλ ή η πανκ μουσική των Clash. Αν και επικρίνουν την αστική κοινωνία, αυτά τα έργα τέχνης εξακολουθούν να είναι προϊόντα του αστικού κόσμου: «δεν μπορούν να αποφύγουν την επιρροή των μορφών, των παραδόσεων και των κοινωνικών συνθηκών [αυτού του κόσμου], αν και μπορεί να πολεμούν την ιδεολογία του».[3]. Μπορεί να χαρακτηρίζονται ως επαναστατική τέχνη και η

επαναστατική τέχνη μπορεί να παίξει ρόλο στην καλλιέργεια επαναστατικής συνείδησης, αλλά η επαναστατική τέχνη παραμένει αστική, στην καλύτερη περίπτωση αυτοκριτικά.

Στο βαθμό που η εργατική τάξη αυτο-οργανώνεται, μπορεί να αποκτήσει μια πολιτική κουλτούρα διαφορετική από την πολιτική κουλτούρα της αστικής τάξης. Σε γενικές γραμμές, η κουλτούρα μιας τάξης περιλαμβάνει την πολιτική της και, όπως τόνισε ο Τρότσκι, «η κουλτούρα του προλεταριάτου είναι συγκεντρωμένη στον πολιτικό του αγώνα».[4] Στη διαδικασία της οργάνωσής του, το προλεταριάτο μπορεί να μετατραπεί σε επαναστατική τάξη με επαναστατικές ιδέες για την υπέρβαση του καπιταλισμού. Αναπτύσσει τις δικές του μορφές οργάνωσης και δράσης, οι οποίες ωστόσο δεν εκτείνονται στις δικές του πολιτιστικές μορφές.[5] Επιπλέον, αυτή η πολιτική κουλτούρα εξακολουθεί να είναι προϊόν της αστικής κοινωνίας, συγκεκριμένα, του αυτοαντιφατικού χαρακτήρα της που γεννά δυσaréσκεια και δείχνει πέρα από τον εαυτό της προς τη δυνατότητα του κομμουνισμού. Οι εργάτες μπορεί να γίνουν ιδεαλιστές και να αναπτύξουν αλληλεγγύη μεταξύ τους, αλλά η ταξική πάλη θα εξακολουθεί να υποκινείται από το συμφέρον. Η εργατική τάξη δεν μπορεί να ξεπεράσει τον ατομικισμό και το ατομικό συμφέρον υπό τον καπιταλισμό. Όλοι μας μεγαλώσαμε σε ένα ανταγωνιστικό, ατομικιστικό περιβάλλον και δεν μπορούμε παρά να είμαστε ως ένα βαθμό συμφεροντολόγοι, είτε είμαστε καπιταλιστές είτε εργάτες. Η ψυχολογία των καπιταλιστών και των εργατών είναι ουσιαστικά η ίδια· οι εργαζόμενοι δεν είναι ηθικά ανώτεροι. Μόνο κάνοντας μια επανάσταση που μεταμορφώνει τις κοινωνικές συνθήκες θα αναπτυχθεί μια διαφορετική ψυχολογία και κουλτούρα, όχι πριν.

Η αδυνότητα δημιουργίας προλεταριακής κουλτούρας

Σε αυτό το σημείο, θα μπορούσε εύλογα να σκεφτεί κανείς ότι, μετά από μια επιτυχημένη προλεταριακή επανάσταση που θέτει την εργατική τάξη στην εξουσία, οι κυρίαρχες ιδέες και κουλτούρα θα γίνουν αυτές της κυρίαρχης εργατικής τάξης. Όπως ακριβώς η αστική τάξη και η φεουδαρχική αριστοκρατία πριν από αυτήν, το προλεταριάτο θα μπορέσει επιτέλους να αναπτύξει τη δική του κουλτούρα και τέχνη. Ωστόσο, όπως υποστήριξε πρώτος από όλους ο Τρότσκι, αυτό δεν ισχύει.

Σύμφωνα με τον Τρότσκι, το προλεταριάτο δεν μπορεί να δημιουργήσει μια γνήσια προλεταριακή κουλτούρα υπό την ταξική του κυριαρχία, επειδή η εν λόγω ταξική κυριαρχία προορίζεται να είναι μεταβατική και σύντομη σε διάρκεια, ενώ η δημιουργία πολιτισμού απαιτεί μεγάλο χρονικό διάστημα. Είναι κοινός μαρξιστικός τόπος ότι το εποικοδόμημα, που περιλαμβάνει τον πολιτισμό, αλλάζει πιο αργά από την οικονομική βάση της κοινωνίας. Κατά συνέπεια, και υπάρχουν πολλά εμπειρικά στοιχεία γι' αυτό, ο σχηματισμός και η πλήρης άνθηση μιας νέας κουλτούρας που αντιστοιχεί σε μια νέα άρχουσα τάξη απαιτεί αρκετό χρόνο και ολοκληρώνεται μόνο στην περίοδο που προηγείται της παρακμής της εξουσίας αυτής της τάξης. Για παράδειγμα, η αστική κουλτούρα υπάρχει εδώ και 600 χρόνια, από την Αναγέννηση, και έφτασε στο αποκορύφωμά της σχετικά αργά, κατά τον 19ο αιώνα (αν και αυτό είναι συζητήσιμο), σε μια εποχή που η αστική κυριαρχία άρχισε να αμφισβητείται από το ανερχόμενο προλεταριάτο. Από την άλλη, η δικτατορία του προλεταριάτου προορίζεται να είναι σχετικά σύντομη σε διάρκεια, να διαρκέσει μερικές δεκαετίες το πολύ, ανεπαρκής διάρκεια για τη δημιουργία μιας νέας κουλτούρας. Μόνο αν πάψουμε να θεωρούμε τη δικτατορία του προλεταριάτου ως μεταβατική έχει νόημα η συζήτηση για την παραγωγή μιας προλεταριακής κουλτούρας: αυτή συνεπάγεται παραίτηση από το επαναστατικό καθήκον της μετάβασης από τον καπιταλισμό στον κομμουνισμό και την κατάργηση των τάξεων, συμπεριλαμβανομένου του προλεταριάτου. Ως μεταβατική, αυτή η περίοδος δεν είναι μια ανεξάρτητη εποχή στην οποία αντιστοιχεί μια ανεξάρτητη κουλτούρα: «στην ουσία της η δικτατορία του προλεταριάτου δεν είναι η οικονομική και πολιτιστική οργάνωση μιας καινούργιας κοινωνίας, είναι ένα στρατιωτικό επαναστατικό καθεστώς που έχει σα σκοπό να αγωνιστεί για την εγκαθίδρυση αυτής της κοινωνίας. Αυτό δεν πρέπει να το ξεχνούμε»[6].

Ο Τρότσκι επισημαίνει επίσης ότι κατά τη διάρκεια της μεταβατικής δικτατορίας, το προλεταριάτο θα απασχολείται κυρίως με θέματα άλλα από τον πολιτισμό και την τέχνη, ακόμη ένας λόγος για τον οποίο δεν θα αναπτυχθεί προλεταριακή κουλτούρα. Το προλεταριάτο θα ασχολείται πρωτίστως με την ταξική πάλη ενάντια σε αντεπαναστατικές τάσεις για να διαφυλάξει την κυριαρχία του, και με την αναδιάρθρωση της παραγωγής πέρα από τα δεσμά του κεφαλαίου. Θα απασχολείται επίσης με τη διασφάλιση της υλικής ευημερίας του πληθυσμού, που αποτελεί προϋπόθεση για την παραγωγή πολιτισμού. Η επανάσταση και η μεταβατική περίοδος θα θέσουν τις προϋποθέσεις για μια νέα κοινωνία, αλλά θα τις θέσουν χρησιμοποιώντας τις μεθόδους της παλιάς κοινωνίας, δηλαδή τη δύναμη και ενδεχομένως τη βία. Είναι πιθανό ότι η περίοδος θα περιλαμβάνει πολλές καταστροφές, όπως συνέβη στο ρωσικό εμφύλιο πόλεμο που ακολούθησε την επανάσταση του 1917. Υπήρχε μικρή καλλιτεχνική παραγωγή στη Ρωσία κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου, καθώς οι συνθήκες έντονης ταξικής πάλης δεν είναι κατάλληλες για την παραγωγή πολιτισμού. Στη Γαλλία κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1789 και του απόηχού της, λίγη τέχνη παρήχθη. Η πλειοψηφία της τέχνης που αφορούσε την επανάσταση παρήχθη σε γειτονικές ευρωπαϊκές χώρες. Η πολιτισμική ανάπτυξη απαιτεί κοινωνική σταθερότητα, η οποία θα έρθει μόνο προς το τέλος της μετάβασης από τον καπιταλισμό στον κομμουνισμό. Αυτή η σταθερότητα θα είναι απόδειξη της βιωσιμότητας του κομμουνισμού και θα προαναγγέλλει μια νέα κοινωνία πάνω στην οποία μπορεί να οικοδομηθεί μια νέα, κομμουνιστική κουλτούρα.

Εδώ είναι σημαντικό να υπογραμμίσουμε ότι ο στόχος του προλεταριάτου κατά τη μεταβατική του δικτατορία είναι να καταργήσει τον εαυτό του και την ταξική κοινωνία συνολικά. Σε αντίθεση με την αστική τάξη που πήρε την πολιτική εξουσία για να διαφυλάξει και να επεκτείνει την κοινωνική της εξουσία επ' αόριστον, το προλεταριάτο παίρνει την πολιτική εξουσία με σκοπό να αυτοκαταργηθεί ως τάξη. Ένας τέτοιος σκοπός έρχεται σε αντίθεση με τη δημιουργία μιας προλεταριακής κουλτούρας, καθώς η τελευταία θα βασιζόταν στον ταξικό χαρακτήρα του προλεταριάτου που πρόκειται να καταργηθεί. Το προλεταριάτο πράγματι θα ασχοληθεί και θα επηρεάσει την πολιτιστική παραγωγή πριν από την έλευση του κομμουνισμού, αλλά αυτός είναι ένας πολύ πιο μετριοπαθής ισχυρισμός από τον ισχυρισμό ότι το προλεταριάτο θα δημιουργήσει τη δική του κουλτούρα. Στο βαθμό που οι εργαζόμενοι ασχολούνται με την πολιτιστική και καλλιτεχνική παραγωγή, η εν λόγω παραγωγή θα είναι αστική μέχρι να ξεπεραστεί η αστική κουλτούρα. Μια νέα κουλτούρα θα αρχίσει πράγματι να αναπτύσσεται καθώς η δικτατορία του προλεταριάτου οδεύει προς το τέλος της, αλλά όσο περισσότερο αναπτύσσεται αυτή η κουλτούρα τόσο λιγότερο θα έχει προλεταριακό και τόσο περισσότερο θα έχει σοσιαλιστικό/κομμουνιστικό χαρακτήρα, καθώς τόσο πιο κοντά θα είμαστε στην κατάργηση του προλεταριάτου ως τάξη. «[Ο]σο το προλεταριάτο παραμένει προλεταριάτο – δηλαδή, φέρνει τα ίχνη της προηγούμενης καταπίεσης – τόσο λιγότερο είναι ικανό να ανέβει πάνω από την ιστορική κληρονομιά του παρελθόντος, και οι δυνατότητες μιας νέας δημιουργίας θα ανοιχτούν πραγματικά μονάχα στο βαθμό που το προλεταριάτο διαλύσει τον εαυτό του σε μια σοσιαλιστική κοινωνία. Με άλλα λόγια, όλα αυτά σημαίνουν ότι η αστική κουλτούρα μπορεί να αντικατασταθεί από μια σοσιαλιστική, κι όχι προλεταριακή, κουλτούρα.»[7]

Όλα όσα είπαμε είναι σύμφωνα με τη θέση του Μαρξ στην Κριτική του Προγράμματος της Γκότα ότι το αστικό δίκαιο θα επιμένει στη δικτατορία του προλεταριάτου και θα ξεπεραστεί μόνο στον κομμουνισμό: — «τότε μόνο [στο ανώτερο στάδιο του κομμουνισμού] θα μπορεί να ξεπεραστεί ολότελα ο στενός ορίζοντας του αστικού δικαίου»[8]. Η δικτατορία του προλεταριάτου είναι η προσπάθεια να ξεπεραστεί η αστική κοινωνία στη βάση της, και ως εκ τούτου είναι εμποτισμένη με το αστικό πνεύμα και τις πολιτιστικές του αξίες όπως η ίση αμοιβή για ίση εργασία. Η πολιτισμική πτυχή της αστικής κοινωνίας θα είναι η τελευταία που θα ξεπεραστεί δεδομένου ότι οι πολιτισμικές αλλαγές ακολουθούν με καθυστέρηση τις κοινωνικοοικονομικές.

Οι υποστηρικτές της ανάγκης για προλεταριακή κουλτούρα εκκινούν από μια λανθασμένη αναλογία

μεταξύ της ιστορικής εξέλιξης και της φύσης της αστικής και της προλεταριακής τάξης. Αυτή η αναλογία δεν είναι μαρξιστική. Στη μαρξιστική θεωρία, η ιστορική εξέλιξη του προλεταριάτου ακολουθεί την αντίθετη κατεύθυνση από αυτήν της αστικής τάξης. Η αστική τάξη άρχισε να γίνεται κυρίαρχη κοινωνικά, π.χ., η πιο πλούσια τάξη, πολύ πριν αποκτήσει πολιτική δύναμη με τις αστικές επαναστάσεις της Αγγλίας, της Αμερικής και της Γαλλίας. Η αστική τάξη άρχισε να κυριαρχεί κοινωνικά, και κατ' επέκταση και πολιτιστικά, αποκτώντας αυξανόμενη επιρροή και έλεγχο στα εκπαιδευτικά ιδρύματα και τον Τύπο, ενώ η πολιτική εξουσία βρισκόταν ακόμα στα χέρια της παλιάς αριστοκρατίας. Στη Γερμανία, αυτό ίσχυε μέχρι και το 1918: η αστική επιστήμη, η φιλοσοφία και η τέχνη άκμασαν στη Γερμανία ενώ αυτή βρισκόταν υπό αυταρχικού καθεστώτος. Η αστική τάξη αποκτά την πολιτική εξουσία μόνο ως το επιστέγασμα της κοινωνικής κυριαρχίας της.

Η ιστορική εξέλιξη του προλεταριάτου ακολουθεί την αντίθετη πορεία. Το προλεταριάτο είναι εξ ορισμού η τάξη χωρίς ιδιοκτησία που πρέπει να εργαστεί για να επιβιώσει. Αυτό το γεγονός την περιορίζει πολύ από το να έχει το χρόνο να εκπαιδευτεί και να παράξει πολιτισμό. Αυτό ισχύει ακόμα και σήμερα, με τη διαφορά ότι ούτε η αστική τάξη ενδιαφέρεται πλέον για τον πολιτισμό και στερείται πολιτιστικής παιδείας. Αν και η κατάσταση των εργαζομένων δεν είναι τόσο άσχημη όσο στα εργοστάσια του 19ου αιώνα (αν και μόνο στη Δύση ισχύει αυτό), οι άνθρωποι εξακολουθούν να εργάζονται σκληρά κατά τη διάρκεια της ημέρας και στη συνέχεια θέλουν να ξεσκάσουν με ελαφριά ψυχαγωγία στο Netflix και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ή ξεκούραση. Τους λείπει η ενέργεια και το κίνητρο να ασχοληθούν σοβαρά με τον πολιτισμό και την τέχνη. Για να αλλάξει αυτή η κατάσταση, το προλεταριάτο χρειάζεται πρώτα να οργανωθεί, να πάρει την εξουσία και να αναδιαρθρώσει την παραγωγή προκειμένου να ελαχιστοποιήσει τον χρόνο που χρειάζεται να εργάζεται και να απελευθερώσει χρόνο για πολιτισμική εμπλοκή. Αντίθετα με την αστική τάξη, το προλεταριάτο αποκτά πολιτική εξουσία ως μέσο επίτευξης κοινωνικής κυριαρχίας και ως προϋπόθεση για την ενασχόλησή του με τον πολιτισμό: «Η αστική τάξη έφτασε στην εξουσία πέρα για πέρα οπλισμένη με την κουλτούρα της εποχής της. Το προλεταριάτο φτάνει στην εξουσία οπλισμένο πέρα για πέρα μόνο με την επείγουσα ανάγκη να κατακτήσει την κουλτούρα.»[9] Η εργάτρια παράγει πολιτισμό μόνο στο βαθμό που ξεφεύγει από την κοινή συνθήκη της τάξης της, δηλαδή μόνο στο βαθμό που υπερβαίνει τη θέση της ως εργάτριας, είτε παίρνοντας το ρόλο της αστής διανοούμενης είτε υπερβαίνοντας τον εργατική της θέση στον κομμουνισμό. Με άλλα λόγια, η εργάτρια παράγει κουλτούρα στο βαθμό που δεν είναι εργάτρια, και ως εκ τούτου, η εν λόγω κουλτούρα δεν είναι προλεταριακή.[10]

Ένα τελευταίο βασικό σημείο είναι ότι ο πολιτισμός δεν μπορεί να δημιουργηθεί από το μηδέν. Κάθε νέος πολιτισμός ξεκινά όταν μια τάξη είναι σε θέση να διαφοροποιήσει την πολιτιστική της παραγωγή από την ήδη υπάρχουσα παράδοση και να χρησιμοποιήσει στοιχεία της προηγούμενης παράδοσης με νέους τρόπους, ενώ προσθέτει νέα στοιχεία σε αυτήν. Δεν θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για ιστορική εξέλιξη διαφορετικά[11]. Αυτή είναι μια διαδικασία που απαιτεί χρόνο καθώς μια νέα κουλτούρα συνεπάγεται μια αλλαγή στις ευαισθησίες, οπτική και τα συναισθήματα κάποιας. Η αλλαγή είναι πολύ πιο θεμελιώδης από την απλή αλλαγή ιδεολογίας κάποιας επειδή πείστηκε με επιχειρήματα[12]. Η καλλιτεχνική δημιουργία έχει ένα μεγάλο ασυνείδητο ψυχολογικό συστατικό που δεν επηρεάζεται άμεσα από τους συλλογισμούς και τις απόψεις κάποιου και αλλάζει πιο αργά από αυτά. Αυτό το γεγονός μπορεί να οδηγήσει και οδήγησε σε καταστάσεις όπου έχουμε διανοούμενους που μεγάλωσαν σε ένα αστικό περιβάλλον αλλά έχουν πειστεί ότι η υπόθεση του προλεταριάτου είναι δίκαιη και έχουν συμμαχήσει μαζί του, χωρίς όμως να ξεπεράσουν τη βαθιά ριζωμένη αστική ψυχολογία και αισθητήριό τους. Κάθε νέος πολιτισμός βρίσκεται σε διάλογο και είναι μια απάντηση στον πολιτισμό που προηγήθηκε. Το προλεταριάτο εμποδίζεται να εξοικειωθεί με την αστική πολιτιστική παράδοση, η οποία πλέον έχει θαφτεί και ξεχαστεί από την ίδια την αστική τάξη, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Κατά συνέπεια, καλείται πρώτα να ανακαλέσει και να κατακτήσει την εν λόγω παράδοση, για να προχωρήσει στη συνέχεια πέρα από αυτήν. Στη διάρκεια της δικτατορίας του προλεταριάτου επομένως, το προλεταριάτο θα πρέπει πρώτα και κύρια να κατακτήσει την αστική

κουλτούρα, όχι να προσπαθήσει να δημιουργήσει μια νέα κουλτούρα από την αρχή. Το τελευταίο είναι απλώς αδύνατο: οποιεσδήποτε προσπάθειες να παραχθεί ένας νέος πολιτισμός από το τίποτα θα καταλήξουν να αναπαράγουν αστικές μορφές ασυνείδητα.

Στα πρώτα χρόνια της Σοβιετικής Ένωσης έγιναν προσπάθειες από αρκετές ομάδες διανοομένων να δημιουργήσουν αυθεντική προλεταριακή τέχνη. Ωστόσο, η τέχνη και ο πολιτισμός δεν μπορούν να δημιουργηθούν από μια πνευματική πρωτοπορία μόνη της, διαχωρισμένη από την εργατική τάξη, ακόμα κι αν η εν λόγω πρωτοπορία αποτελείται από προλετάριους διανοούμενους. Ο πολιτισμός είναι το οργανικό άθροισμα της γνώσης, της ευαισθησίας, των αξιών και των ικανοτήτων μιας κοινωνίας, και ως εκ τούτου δεν μπορεί να δημιουργηθεί τεχνητά, χωρίς τη συμβολή και την αλληλεπίδραση με τη μάζα των ανθρώπων: «Η τέχνη δημιουργείται στη βάση μιας συνεχούς καθημερινής, πολιτισμικής, ιδεολογικής αλληλεπίδρασης μεταξύ μιας τάξης και των καλλιτεχνών της. Μεταξύ της αριστοκρατίας ή της αστικής τάξης και των καλλιτεχνών τους δεν υπήρχε διαχωρισμός στην καθημερινή ζωή. Οι καλλιτέχνες έζησαν, και ζουν ακόμα, σε ένα αστικό περιβάλλον, αναπνέοντας τον αέρα των αστικών σαλονιών, έλαβαν και λαμβάνουν υποδερμικές εμπνεύσεις από την τάξη τους. Αυτό τρέφει τις υποσυνείδητες διαδικασίες της δημιουργικότητάς τους»[13]. Οι προϋποθέσεις για μια τέτοια οργανική σχέση μεταξύ των διανοομένων της εργατικής τάξης και της υπόλοιπης τάξης δεν υπάρχουν ούτε στον καπιταλισμό ούτε κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του προλεταριάτου για τους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω. Έτσι, η τέχνη που δημιουργήθηκε από διανοούμενους που συμπαθούν την επανάσταση, όπως ο Μαγιακόφσκι και ο Πιλνιάκ, είναι υπέρ των εργατών αλλά με την αστική έννοια, ενώ ο λεγόμενος σοσιαλιστικός ρεαλισμός ήταν μόνο μια κιτς εκδοχή του αστικού κοινωνικού ρεαλισμού του 19ου αιώνα.

Η σημασία της αστικής κουλτούρας για την εργατική τάξη

Είπαμε παραπάνω ότι οι εργάτες πρέπει να κατακτήσουν την αστική κουλτούρα και την τέχνη για να την ξεπεράσουν. Με την πρώτη ματιά, μια τέτοια θέση φαντάζει περίεργο να προέρχεται από την Αριστερά: δεν είναι η αστική κουλτούρα κάτι που πρέπει να καταπολεμηθεί; Άλλωστε, ο αστικός πολιτισμός χρησιμεύει για τη νομιμοποίηση της ταξικής οργάνωσης της κοινωνίας και η εκμεταλλευτική αστική κοινωνία γεννά έναν εκμεταλλευτικό πολιτισμό. Η αστική κουλτούρα και ιδεολογία είναι όργανα ταξικής καταπίεσης νομιμοποιώντας και φυσικοποιώντας την τελευταία. Για το λόγο αυτό, οι περισσότεροι κομμουνιστές αντιτίθενται στην αστική κουλτούρα, και σε οτιδήποτε αστικό.

Το ζήτημα πρέπει να προσεγγιστεί διαλεκτικά, όπως κάθε τι αστικό. Σύμφωνα με τον μαρξισμό, ο καπιταλισμός μας καταπιέζει, αλλά μπορούμε να ξεπεράσουμε τον καπιταλισμό μόνο στη δική του βάση, υλοποιώντας την προοπτική του ίδιου του καπιταλισμού για σοσιαλισμό. Ομοίως, η τεχνολογία μας καταπιέζει, αλλά μπορούμε να ξεπεράσουμε αυτή την καταπίεση μόνο με εφαρμογή της τεχνολογίας. Είναι αφελές και ανέφικτο να απορρίπτουμε κάθε προηγούμενη επιστημονική γνώση μόνο και μόνο επειδή αναπτύχθηκε από την αστική τάξη: οι προσπάθειες να γίνει αυτό υπό τον Στάλιν αποδείχθηκαν καταστροφικές.[14] Όσον αφορά την αστική κουλτούρα, ενώ έχει μια αρνητική ιδεολογική λειτουργία, είναι επίσης απαραίτητο εργαλείο για την προλεταριακή απελευθέρωση με την έννοια ότι το προλεταριάτο χρειάζεται να κατακτήσει τη συσσωρευμένη γνώση και δεξιότητα της ανθρωπότητας και να τη χρησιμοποιήσει για τη δημιουργία μιας αταξικής κοινωνίας. Ακόμα κι αν ο απώτερος στόχος μας είναι να ξεσκαρτάρουμε, να τροποποιήσουμε και τελικά να ξεπεράσουμε την αστική επιστήμη και τέχνη με κομμουνιστική επιστήμη και τέχνη, η κατάκτηση της αστικής κουλτούρας είναι απαραίτητη προϋπόθεση για αυτόν τον στόχο: «Η αφομοίωση και η εφαρμογή πάνε μαζί με την κριτική επεξεργασία.»[15]

Είναι επίσης σημαντικό να σημειωθεί ότι ο αστικός πολιτισμός, όπως κάθε πολιτισμός, δεν είναι απλώς κάτι αρνητικό. Πολιτισμός είναι ό,τι έχει δημιουργηθεί από τις συλλογικές προσπάθειες της

ανθρωπότητας και έχει χρησιμεύσει στην ενίσχυση των ανθρώπινων ικανοτήτων και του βιοτικού μας επιπέδου. Η τέχνη μας καλλιεργεί κάνοντάς μας ψυχολογικά πιο σύνθετους, πιο ευαίσθητους και ενσυναισθητικούς, αυξάνοντας τη συναισθηματική μας νοημοσύνη και γενικά εμπλουτίζοντας το πνεύμα μας. Αυτός ο εμπλουτισμός είναι ένα γνήσιο επίτευγμα της πολιτισμικής μας ανάπτυξης που πρέπει να διαφυλαχθεί. Η κατάκτηση της αστικής κουλτούρας, όπως της επιστήμης και της τέχνης, είναι απαραίτητη για την πνευματική και συναισθηματική καλλιέργεια των εργατών, και αυτή η καλλιέργεια είναι απαραίτητη εάν θέλουν να οικοδομήσουν μια καλύτερη κοινωνία από αυτήν. Οποιαδήποτε ξεκάθαρα αντιδραστική τέχνη που απειλεί να υπονομεύσει την ταξική αλληλεγγύη και την επαναστατική ζέση πρέπει φυσικά να απορρίπτεται, αλλά είναι παιδικό να πιστεύουμε ότι τα μεγαλύτερα επιτεύγματα της αστικής τέχνης όπως τα έργα του Σαίξπηρ, του Ντοστογιέφσκι ή του Μπετόβεν αποτελούν μια τέτοια απειλή.[16] Η καλλιτεχνική σημασία τέτοιων έργων δεν έγκειται στο τι αποκαλύπτουν για την ιδεολογία και τις κοινωνικές συνθήκες των αντίστοιχων εποχών τους – δηλαδή στα ιδεολογικά όρια των έργων – αλλά σε ό,τι αποκαλύπτουν που ισχύει καθολικά για την ανθρώπινη εμπειρία στην ταξική κοινωνία, ενισχύοντας την κατανόηση και την ευαισθησία μας προς τον κόσμο και τους συνανθρώπους μας.

Συνοψίζοντας, «δε μπορεί να γίνεται λόγος για τη δημιουργία καινούργιας κουλτούρας, δηλαδή για την πλατύτερη ιστορική οικοδόμηση. Σ'αντάλλαγμα, η πολιτιστική οικοδόμηση θα είναι χωρίς προηγούμενο στην ιστορία όταν η σιδερένια γροθιά της δικτατορίας δε θά'ναι πα αναγκαία, δε θα'χει πια χαρακτήρα ταξικό. Απ'όπου πρέπει να συμπεράνουμε γενικά πως όχι μόνο δεν υπάρχει προλεταριακή κουλτούρα, μα και πω δε θα υπάρξει. Και να πούμε την αλήθεια δεν υπάρχει λόγος να λυπόμαστε γι'αυτό. Το προλεταριάτο πήρε την εξουσία ίσα-ίσα για να ξεμπερδέψει μια για πάντα με την ταξική κουλτούρα και για ν'ανοίξει το δρόμο σε μιαν ανθρώπινη κουλτούρα. Μοιάζουμε να το ξεχνάμε αυτό πάρα πολύ συχνά.»[17] Με άλλα λόγια, δεν πρέπει να στεναχωριόμαστε που η προλεταριακή κουλτούρα είναι αδύνατη, καθώς θα έχουμε σοσιαλιστική/κομμουνιστική κουλτούρα, την πρώτη παγκόσμια ανθρώπινη, αταξική κουλτούρα στην ιστορία.

Μόλις το προλεταριάτο ολοκληρώσει το επαναστατικό του έργο της κατάργησης των αστικών κοινωνικών σχέσεων, η δραστική μείωση του απαιτούμενου χρόνου εργασίας θα δημιουργήσει άφθονες ευκαιρίες για πολιτιστική δημιουργία. Ο κομμουνισμός θα προσφέρει πρωτοφανείς έως τώρα δυνατότητες για πολιτιστική δημιουργία, απελευθερώνοντας πολύ χρόνο για την ανάπτυξη ατομικών ταλέντων και δημιουργικών δραστηριοτήτων. Απαλλαγμένες από την ανάγκη παραγωγής κέρδους, οι τέχνες και οι επιστήμες θα αναπτυχθούν πολύ περισσότερο από ό,τι στον καπιταλισμό. Οι αλλαγμένες κοινωνικές συνθήκες θα γεννήσουν μια νέα ψυχολογία και κατ' επέκταση μια νέα τέχνη κατάλληλη για τον νέο άνθρωπο και τις νέες συνθήκες. Η τέχνη θα εκφράσει τη νέα πνευματική σκοπιά του ανθρώπου. Αυτό θα συμβεί αναπόφευκτα λόγω των αλλαγμένων κοινωνικών συνθηκών, επομένως δεν χρειάζεται να επιβληθεί από το κράτος.[18] Είναι αδύνατο να προβλέψουμε πώς θα μοιάζει η νέα κουλτούρα γιατί δεν μπορούμε να προβλέψουμε την επίδραση στην ανθρώπινη ψυχή των ποιοτικά διαφορετικών κοινωνικών συνθηκών του κομμουνισμού. Μπορούμε ωστόσο να υποθέσουμε ότι θα είναι εμποτισμένη με το πνεύμα της αλληλεγγύης, της φιλίας και της συμπάθειας που θα χαρακτηρίζει την κομμουνιστική κοινωνία. Επιπλέον, μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι η κομμουνιστική κουλτούρα θα εκτιμήσει ό,τι έχει αξία από παλαιότερους πολιτισμούς.

Το πρόβλημα: Η οριστική παρακμή της αστικής κουλτούρας

Το καθήκον μιας προλεταριακής διανόησης στο παρόν και το άμεσο μέλλον δεν είναι λοιπόν να προσπαθήσει να δημιουργήσει μια νέα προλεταριακή ή μη/αντι-αστική κουλτούρα, αλλά να διδάξει στις ακαλλιέργητες μάζες τα καλύτερα στοιχεία της ήδη υπάρχουσας κουλτούρας, της επιστήμης και της τέχνης της. Μέχρι το προλεταριάτο να έχει κατακτήσει την αστική κουλτούρα και να έχει αρχίσει να την τροποποιεί για να δημιουργήσει μια νέα κουλτούρα, θα είναι κοντά στην αυτοκατάργησή του ως τάξη: «Χρειάζεται μόνο να προσθέσουμε πως προτού βγει από το στάδιο της

πολιτιστικής μαθήτευσης, το προλεταριάτο θά 'χει πάψει να είναι προλεταριάτο.»[19]

Αυτό που περιπλέκει αυτό το καθήκον είναι ότι σήμερα, η αστική κουλτούρα βρίσκεται σε οριστική παρακμή. Άρχισε να αναπτύσσεται κατά την Αναγέννηση και έφτασε στο αποκορύφωμά της στον 18ο και στις αρχές του 19ου αιώνα. Μετά τη Βιομηχανική Επανάσταση, αντιμετώπισε αλλεπάλληλες κρίσεις που την κατέστρεψαν σταδιακά. Το γενικό αστικό κοινό του 19ου και των αρχών του 20ου αιώνα –από τη λεγόμενη μεσαία τάξη και πάνω– ήταν πολύ πιο πολιτιστικά μορφωμένο από ότι σήμερα. Οι άνθρωποι μοιράζονταν μια κοινή ανθρωπιστική παράδοση και κλασική παιδεία, έχοντας ως εκ τούτου κοινά πολιτιστικά σημεία αναφοράς. Οι άνθρωποι νοιάζονταν πολύ για την τέχνη, όπως αποδεικνύεται από τα πολλές συζητήσεις και ντιμπέιτς περί τέχνης και φιλοσοφίας τον 19ο αιώνα. Τα μυθιστορήματα των Μπαλζάκ και Χόφμαν είναι γεμάτα από χαρακτήρες που έχουν τέτοιες ζωηρές συζητήσεις. Ο 20ός αιώνας είδε την καταστροφή αυτής της κοινής ανθρωπιστικής παράδοσης, με το φονικό πλήγμα να είναι οι δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι και η άνοδος του φασισμού, αλλά οι ρίζες της σήψης βρίσκονται στην άνοδο του μονοπωλιακού καπιταλισμού. Το χρηστικό εργαλειακό ήθος και η απροκάλυπτη εξειδίκευση που χαρακτηρίζει τον μονοπωλιακό καπιταλισμό δεν δίνει καμία αξία στην κλασική παιδεία, η οποία έπεσε σε μαρασμό.

Τόσο ο Τρότσκι όσο και ο Walter Benjamin παρατήρησαν την εν λόγω πολιτιστική παρακμή. Στο Εμπειρία και Ανέχεια, ο Benjamin περιγράφει πώς η κοινή κουλτούρα και η συσσωρευμένη εμπειρία και παράδοση των προηγούμενων γενεών καταστράφηκε από το τραυματικό γεγονός του 1ου Παγκοσμίου Πολέμου, προαναγγέλλοντας μια εποχή βαρβαρότητας: «Η εμπειρία αποδυναμώθηκε, κι αυτό σε μια γενιά η οποία το 1914-18 είχε μια από τις τρομερότερες εμπειρίες της παγκόσμιας ιστορίας... Μια γενιά η οποία πήγαινε στο σχολείο ακόμη με την άμαξα, βρέθηκε κάτω απ'τον καθαρό ουρανό σ'ένα τοπίο, στο οποίο δεν υπήρχε τίποτε που να μην έχει αλλάξει εκτός από τα σύννεφα, και στη μέση, σ'ένα πεδίο μάχης καταστροφικών ρευμάτων και εκρήξεων, το μικρό εύθραυστο ανθρώπινο σώμα.»[20] Η βαρβαρότητα και η φτώχεια στην οποία αναφέρεται ο Μπέντζαμιν δεν έχει και την καθομιλουμένη έννοια, αλλά είναι μια πνευματική και ηθική φτώχεια που προκύπτει από ένα είδος υπερπαραγωγής εμπειρίας: βομβαρδιζόμαστε με μια ατελείωτη ποσότητα πληροφοριών και αγαθών που δεν προλαβαίνουμε να επεξεργαστούμε αρκετά, σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο κόσμο που μας αφήνει μπερδεμένους. Ο Τρότσκι από την πλευρά του σημειώνει ότι η αστική κοινωνία ήταν σε θέση να έχει μια σχετικά σταθερή και ανθούσα κουλτούρα, εφόσον η αστική τάξη ήταν πολιτικά και ηθικά δημοκρατική, δηλαδή επέτρεπε την ελεύθερη έκφραση των καλλιτεχνών και είχε την πολυτέλεια να είναι ή να φαίνεται κοινωνικά φιλελεύθερη διατηρώντας την κοινωνική ειρήνη. Ωστόσο, η επιδείνωση των κοινωνικών αντιφάσεων του καπιταλισμού έκανε την αστική κοινωνία «εντελώς ανίκανη να παρέχει τις ελάχιστες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη τάσεων στην τέχνη που αντιστοιχούν, έστω και ελάχιστα, στην εποχή μας».[21] Και οι δύο συγγραφείς θεωρούν τον 20ο αιώνα ως εποχή γκρεμισμένων αξιών και υπαρξιακής αβεβαιότητας, και αυτή η κατάσταση επιδεινώθηκε από τις ατελείωτες κρίσεις του 21ου αιώνα (ο 'πόλεμος κατά της τρομοκρατίας', η οικονομική κρίση του 2008, ο κορονοϊός, η απειλή 3ου Παγκοσμίου Πολέμου, η κλιματική αλλαγή, αυξανόμενη κρατική επιτήρηση σε όλη μας την καθημερινότητα κ.λπ.)

Επί του παρόντος, η εκπαίδευσή μας είναι αυστηρά χρηστική, προετοιμάζοντάς μας για την πολύ ανταγωνιστική, εξειδικευμένη αγορά εργασίας, με ελάχιστους πόρους να δαπανώνται για την πολιτιστική μας εκπαίδευση. Έχουμε καταστεί ανίκανοι να διαχωρίσουμε την τέχνη από την ψυχαγωγία, απορρίπτοντας απαιτητικά έργα τέχνης και ευνοώντας την ελαφριά ψυχαγωγία των blockbusters και της ποπ μουσικής. Η διαφορά μεταξύ των καλλιεργημένων μεσαίων και ανώτερων τάξεων και της ακαλλιέργητης εργατικής τάξης έχει εξατμιστεί σε μια κοινή έλλειψη κουλτούρας και επιθυμίας για ηδονιστική ψυχαγωγία και αποδραστική αποχαύνωση. Οι άνθρωποι δεν κάνουν την απαραίτητη προσπάθεια για να κατανοήσουν τη σοβαρή τέχνη, αλλά αντιθέτως περιμένουν από τον καλλιτέχνη να τους νανουρίσει με ψυχαγωγία. Η τέχνη πρωτοπορίας (avant-garde) έχει ελάχιστο έως

καθόλου κοινό και έχει σχεδόν εκλείψει, ενώ η σοβαρή τέχνη του παρελθόντος, όπως η κλασική μουσική, ελκύει ένα ολοένα και μικρότερο αριθμό ανθρώπων. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια αυξανόμενη τάση να κρίνονται τα πολιτιστικά προϊόντα με βάση την ταυτότητα του παραγωγού τους, αδιαφορώντας για τις ιδιότητες του ίδιου του προϊόντος: η απόλυτη βαρβαρότητα.

Ακόμη και οι λίγοι καλλιτέχνες που επιμένουν να προσπαθούν να δημιουργήσουν τέχνη πέρα από την ψυχαγωγία, το κάνουν με όλο και πιο ισχνά αποτελέσματα. Καταλαβαίνουν ότι ο κόσμος βρίσκεται σε κρίση και το απεικονίζουν στην τέχνη τους, αλλά δεν μπορούν να ταυτοποιήσουν και να αναδείξουν τη ρίζα του προβλήματος, δηλαδή τον καπιταλισμό. Η τέχνη τους τείνει να είναι είτε μηδενιστική και δυστοπική α λα Λαρς Φον Τρίερ και Λάνθιμου, είτε διαφυγής, αναζητώντας καταφύγιο στο καλτ της αγάπης α λα Wim Wenders ή στον ανώδυνο ουμανισμό α λα αδελφών Dardenne και Ken Loach. Η κατάσταση επιβεβαιώνει την ατάκα του Τρότσκι ότι «η τέχνη, που είναι το πιο περίπλοκο μέρος του πολιτισμού, το πιο ευαίσθητο και ταυτόχρονα το λιγότερο προστατευμένο, υποφέρει το μέγιστο από την παρακμή και τη φθορά της αστικής κοινωνίας»[22].

Το αποτέλεσμα της παρακμής της αστικής κουλτούρας είναι ότι οι καλύτερες πτυχές της έχουν ξεχαστεί ακόμη και από τους περισσότερους αστούς διανοούμενους, διαγραφόμενες από τον μεταμοντερνισμό, με πιθανή εξαίρεση την πρόοδο στις φυσικές επιστήμες.[23] Φαίνεται ότι υπάρχουν πολύ λίγοι διανοούμενοι, είτε από την αστική τάξη είτε από την προλεταριακή τάξη, που έχουν λάβει παιδεία στις καλύτερες παραδόσεις του παρελθόντος και που μπορούν έτσι να μεταδώσουν την παιδεία τους στις προλεταριακές μάζες. Ένας μεγάλος λόγος για αυτό ήταν η σταλινική ολοκληρωτική απόρριψη της αστικής κουλτούρας ως παρακμιακή, μια απόρριψη που έκτοτε φυσικοποιήθηκε από την Αριστερά. Καίοντας τα χλωρά μαζί με τα ξερά όσον αφορά τον πολιτισμό, πού καταλήγουμε όμως;

Μετά το πέρας του πολιτισμού

Καταλήγουμε στο δυσάρεστο αλλά απαραίτητο καθήκον να πρέπει να επιβιώσουμε πέραν του πολιτισμού. Ο Benjamin αποδείχτηκε προφητικός για αυτό το θέμα, γράφοντας στο «Εμπειρία και Ανέχεια» ότι «η ανθρωπότητα ετοιμάζεται να επιβιώσει το πολιτισμό, αν φτάσουμε ως εκεί.»[24] Σε εκείνο το δοκίμιο, ο Benjamin προσπαθούσε να εντοπίσει δυνατότητες και προοπτικές στο προαναφερθέν βάρβαρο παρόν, για να δει πώς και αν θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε τη νέα βαρβαρότητα για να τον υπερβούμε. Προσπαθούσε να δει τη σύγχρονη βαρβαρότητα που κυρίεψε την ανθρωπότητα διαλεκτικά, δηλαδή να μην βλέπει τη βαρβαρότητα ως κάτι απλώς αρνητικό (που είναι), αλλά και ως πεδίο για νέες δυνατότητες για ένα καλύτερο μέλλον. Υποστήριξε την ανάγκη, όπως είπε, «μια νέα, θετική αντίληψη του βαρβαρισμού. Γιατί που οδηγεί η έλλειψη εμπειρίας το βάρβαρο; Τον οδηγεί στο να αρχίσει από την αρχή, να αρχίσει εκ νέου, να τα βγάλει πέρα με ελάχιστα, να ξαναχτίσει από το τίποτα και δίχως να κοιτά αριστερά ή δεξιά.»[25] Ο Benjamin υποστήριξε ότι η πνευματική και ηθική μας φτώχεια ίσως απαιτεί μια νέα αρχή για τον ανθρώπινο πολιτισμό, από την αρχή. Στο παρόν, θα έλεγα ότι μια τέτοια νέα αρχή είναι σίγουρα απαραίτητη, καθώς ο πολιτισμός έχει πεθάνει και τον έχουμε επιβιώσει. Αυτό το νέο ξεκίνημα πρέπει να ισοδυναμεί με την απόρριψη της τρέχουσας αριστερής εστίασης στην πολιτιστική ηγεμονία και σε πολιτιστικές εναλλακτικές στον καπιταλισμό, και στην ανοικοδόμηση ενός εργατικού κινήματος που θα έβαζε στο στόχαστρο τη ρίζα του προβλήματος, δηλαδή τις αστικές κοινωνικές σχέσεις παραγωγής.

Ξεκίνησα αυτό το κείμενο σημειώνοντας ότι η εστίαση της Αριστεράς στον πολιτισμό είναι αντιστρόφως ανάλογη με την πολιτική ισχύ της Αριστεράς. Δυστυχώς για την Αριστερά, οι πολιτιστικοί πόλεμοι (culture wars) δεν υποκαθιστούν την πολιτική ούτε μπορούν να οδηγήσουν σε επάνοδο της πολιτικής ισχύς της Αριστεράς. Το αντίθετο ισχύει: όποιος γνήσιος, ζωντανός πολιτισμός στο σήμερα βασίζεται στην ύπαρξη επαναστατικής αριστερής πολιτικής, όπως

υποδηλώνει το απόσπασμα του Clement Greenberg στην αρχή αυτού του κειμένου. Στο διάσημο δοκίμιό του «Πρωτοπορία και Κιτς», ο Greenberg τόνισε ότι όσο οι μάζες πρέπει να εργάζονται σκληρά για να βγάλουν τα προς το ζην, θα τους λείπει ο απαραίτητος ελεύθερος χρόνος, η άνεση και η ενέργεια για να εκπαιδευτούν στην εκτίμηση του πολιτισμού. Σημειώνει ότι δεν υπάρχει φυσικό ένστικτο για πολιτιστική καλλιέργεια. Κατά συνέπεια, όταν η εργαζόμενη έχει λίγο ελεύθερο χρόνο, θα επιλέξει να χαλαρώσει από τις πιέσεις και τις αγωνίες της δουλειάς καταναλώνοντας κιτς, π.χ. τηλεοπτικές εκπομπές μαζικής κατανάλωσης που δεν απαιτούν νοητική προσπάθεια. Μόνο με τη δραστική μείωση του αναγκαίου χρόνου εργασίας που είναι δυνατή μόνο με μια σοσιαλιστική επανάσταση, οι μάζες των εργαζομένων θα έχουν επιτέλους το χρόνο για σωστή πνευματική καλλιέργεια. Με άλλα λόγια, αντίθετα με ό,τι πιστεύουν οι περισσότεροι προοδευτικοί και αριστεροί, δεν μπορεί να υπάρξει τέχνη και πολιτισμός για τις μάζες στον καπιταλισμό.[26]

Όπως το έθεσε ο Τρότσκι αναφορικά με την τέχνη: «Το να βρεθεί μια λύση σε αυτό το αδιέξοδο μέσω της ίδιας της τέχνης είναι αδύνατο. Είναι μια κρίση που αφορά όλο τον πολιτισμό, ξεκινώντας από την οικονομική του βάση και καταλήγοντας στις ύψιστες σφαίρες της ιδεολογίας. Η τέχνη δεν μπορεί ούτε να ξεφύγει από την κρίση ούτε να διαχωριστεί από αυτήν. Η τέχνη δεν μπορεί να σώσει τον εαυτό της. Θα σαπίσει αναπόφευκτα... εκτός εάν η σημερινή κοινωνία είναι σε θέση να ξαναχτίσει τον εαυτό της. Αυτό το έργο έχει ουσιαστικά επαναστατικό χαρακτήρα»[27]. Η τέχνη και ο πολιτισμός ευρύτερα δεν μπορεί να σώσει την κοινωνία· δεν μπορεί καν να σωθεί ο ίδιος από την εξαφάνιση. Αυτό συμβαίνει γιατί η τέχνη δεν βρίσκεται στη βάση της αστικής κοινωνίας, αλλά είναι το πιο ευάλωτο ιδεολογικό της συστατικό. Στην καλύτερη περίπτωση, η σύγχρονη κριτική τέχνη θα μπορούσε να εκφράζει τα δεινά που προκάλεσε ο καπιταλισμός και να υποδεικνύει την ανάγκη να τον υπερβούμε, αλλά δεν μπορεί από μόνη της να ικανοποιήσει την εν λόγω ανάγκη. Η ανάγκη μπορεί να ικανοποιηθεί μόνο με επαναστατική πολιτική που θα μεταμορφώσει την κοινωνία, σώζοντας την ανθρωπότητα από την καπιταλιστική βαρβαρότητα και την ίδια την τέχνη μαζί της. Σχεδόν έναν αιώνα αργότερα, η κριτική τέχνη έχει σαπίσει και τα πολιτιστικά μας προϊόντα αποδεικνύουν την περιβόητη πρόταση ότι είναι πιο εύκολο για εμάς να φανταστούμε το τέλος του κόσμου παρά το τέλος του καπιταλισμού.

Αυτό που δεν έχει αλλάξει από την εποχή του Μαρξ είναι η ύπαρξη του καπιταλισμού με τις επαναλαμβανόμενες κρίσεις του. Οι εν λόγω κρίσεις συνεχίζουν να προκαλούν δυσарέσκεια και δυνατότητες για ριζοσπαστικά κοινωνικά κινήματα. Εμείς, οι βάρβαροι του 21ου αιώνα, πρέπει να επανασυνδέσουμε τη δυσарέσκεια της εργατικής τάξης με την ανάγκη αγώνα για να ξεπεράσουμε τον καπιταλισμό. Αντί να χτίζουμε τις ανίκανες υποκουλτούρες μας ξέχωρα από τη μάζα της κοινωνίας, θα πρέπει να προσεγγίσουμε τις εργαζόμενες μάζες και να αρχίσουμε να αντιμετωπίζουμε τις άμεσες ανησυχίες τους ως το πρώτο βήμα για την ανοικοδόμηση ενός επαναστατικού προλεταριακού κινήματος.

Φειδίας Χριστοδουλίδης

—

[1] Καρλ Μαρξ και Φρ. Ένγκελς, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, τόμος πρώτος, Gutenberg, Αθήνα 1997, σελ. 94

[2] Hutter, Trent, *The Stake of Workers in Bourgeois Culture*, Fourth International, Vol.17 No.1, Winter 1956, pp.21-24: <https://www.marxists.org/history/etol/newspape/fi/vol17/no01/hutter.html>.
<https://www.wsws.org/en/articles/2008/10/cult-o23.html> Μετάφραση δική μου.

[3] Ο.π.

[4] Ό.π.

[5] Hutter: «Ενώ οι εργάτες έχουν αναπτύξει δικές τους μορφές δράσης και οργάνωσης, ο αντι-αστικός καλλιτέχνης πρέπει να συνεχίσει να χρησιμοποιεί τις μορφές τέχνης της αστικής κουλτούρας.»

[6] Τρότσκι, Λέον. *Προλεταριακή Κουλτούρα και Προλεταριακή Τέχνη*, 1923:
<https://www.neaprooptiki.gr/leon-trotski-ppoletapiakh-koyltoypa-kai-ppoletapiakh-texnh/>

[7] Τρότσκι, Λέον. *Η Προδομένη Επανάσταση*, Εκδόσεις «Αλλαγή», 1984, κεφ. 7, σελ. 88

[8] Μαρξ, Καρλ. *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2007, σελ. 23

[9] Τρότσκι, Λέον. *Προλεταριακή Κουλτούρα και Προλεταριακή Τέχνη*, 1923:
<https://www.neaprooptiki.gr/leon-trotski-ppoletapiakh-koyltoypa-kai-ppoletapiakh-texnh/>

[10] Τρότσκι: «Το προλεταριάτο στην αστική κοινωνία είναι μια στερημένη τάξη χωρίς ιδιοκτησία, και επομένως δεν μπορεί να δημιουργήσει μια δική του κουλτούρα. Μόνο μετά την ανάληψη της εξουσίας αντιλαμβάνεται πραγματικά τη δική του τρομακτική πολιτιστική υστέρηση. Για να την ξεπεράσει χρειάζεται να καταργήσει εκείνες τις συνθήκες που το κρατούν στη θέση μιας τάξης, του προλεταριάτου. Όσο περισσότερο θα μπορούμε να μιλάμε για την ύπαρξη μιας νέας κουλτούρας, τόσο λιγότερο αυτή θα έχει ταξικό χαρακτήρα». *Τάξη και Τέχνη*, 1924:
<https://www.marxists.org/archive/trotsky/1924/05/art.htm> Μετάφραση δική μου.

[11] Τρότσκι: «Μια νέα τάξη δεν αρχίζει να δημιουργεί όλο τον πολιτισμό από την αρχή, αλλά λαμβάνει κατοχή του παρελθόντος, το ξεδιαλύνει, το αγγίζει, το αναδιατάσσει και το χτίζει περαιτέρω. Αν δεν υπήρχε αυτή η χρήση της «μεταχειρισμένης» γκαρνταρόμπας των εποχών, οι ιστορικές διαδικασίες δεν θα είχαν καμία απολύτως πρόοδο». *The Social Roots and the Social Function of Literature*, 1923: <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1923/art/tia23b.htm>
Μετάφραση δική μου.

[12] Τρότσκι: «Η ουσία του θέματος είναι ότι η καλλιτεχνική δημιουργικότητα, από τη φύση της, αλλάζει πιο αργά σε σχέση με τους άλλους τρόπους έκφρασης του πνεύματος ενός ανθρώπου, και ακόμη περισσότερο από το πνεύμα μιας τάξης. Άλλο είναι να καταλαβαίνεις κάτι και να το εκφράζεις λογικά, και άλλο πράγμα να το αφομοιώνεις οργανικά, ανακατασκευάζοντας όλο το σύστημα των συναισθημάτων σου και βρίσκοντας ένα νέο είδος καλλιτεχνικής έκφρασης για αυτή τη νέα οντότητα. Η τελευταία διαδικασία είναι πιο οργανική, πιο αργή, πιο δύσκολο να υποβληθεί σε συνειδητή επιρροή – και στο τέλος θα καθυστερεί πάντα». *Τάξη και Τέχνη*.

[13] Τρότσκι, Λέον. *Τάξη και Τέχνη*, 1924: <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1924/05/art.htm>

[14] Στο μέλλον θα έχουμε επιστήμονες που θα έχουν μεγαλώσει κάτω από σοσιαλιστικές συνθήκες και θα μπορούν να προχωρήσουν πέρα από την αστική επιστήμη, αλλά θα χρειαστεί πολύς χρόνος μέχρι να είμαστε σε θέση να επιχειρήσουμε μια παραδειγματική στροφή στις επιστήμες.

[15] Τρότσκι, Λέον. *Κουλτούρα και Σοσιαλισμός*, 1927:
<https://www.wsws.org/en/articles/2008/10/cult-o23.html>. Μετάφραση δική μου.

[16] Τρότσκι: «Αυτό που θα πάρει ο εργάτης από τον Σαίξπηρ, τον Γκαίτε, τον Πούσκιν, τον Ντοστογιέφσκι, είναι πρώτα απ'όλα μια πιο σύνθετη αντίληψη για την ανθρώπινη προσωπικότητα, για τα πάθη της και τα αισθήματά της. Θα καταλάβει βαθύτερα και οξύτερα τις ψυχικές δυνάμεις της, το ρόλο του υποσυνείδητου σ'αυτήν κλπ. Το αποτέλεσμα θα είναι να γίνει πλουσιότερος.» *Η Πολιτική*

του Κόμματος στην Τέχνη, 1923:

<https://praxisreview.gr/l-d-trotsky-%CE%B7-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BA%CF%8C%CE%BC%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%84%CE%AD%CF%87%CE%BD%CE%B7/>

[17] Τρότσκι, Λέον. *Λογοτεχνία και Επανάσταση*, Μαρξιστικά Βιβλία στο INTERNET, 2005, σελ. 136

[18] Τρότσκι: «Το προλεταριάτο πρέπει να βρει στην τέχνη την έκφραση της νέας πνευματικής οπτικής που μόλις αρχίζει να διατυπώνεται μέσα του, και στην οποία η τέχνη πρέπει να τον βοηθήσει να δώσει μορφή. Αυτό δεν πρόκειται για κρατική εντολή, αλλά για ιστορικό αίτημα. Η δύναμή του έγκειται στην αντικειμενικότητα της ιστορικής αναγκαιότητας. Δεν μπορείς να το προσπεράσεις, ούτε να ξεφύγεις από τη δύναμή του...» *The Social Roots and the Social Function of Literature*, 1923: <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1923/art/tia23b.htm>

[19] Τρότσκι, Λέον. *Λογοτεχνία και Επανάσταση*, Μαρξιστικά Βιβλία στο INTERNET, 2005, σελ. 141

[20] Benjamin, Walter. *Εμπειρία. Εμπειρία και Φτώχεια*, Λεβιάθαν, τεύχ. 13 (1993), σελ. 12

[21] Τρότσκι, Λέον. *Art and Politics in Our Epoch*, 1938:

<https://www.marxists.org/archive/trotsky/1938/06/artpol.htm> Μετάφραση δική μου.

[22] Ό.π.

[23] Μπορεί εύλογα να ισχυριστεί κανείς ότι ακόμη και οι φυσικές επιστήμες δεν προοδεύουν πραγματικά παρά μόνο ποσοτικά: η τελευταία σημαντική παραδειγματικής στροφή στις επιστήμες συνέβη στις αρχές του 20ού αιώνα, κατά τη διάρκεια της ακμής και ταυτόχρονης κρίσης του μαρξισμού με τις διασπάσεις της Β' και Γ' Διεθνούς.

[24] Benjamin, Walter. *Εμπειρία και Ανέχεια*, 1933:

https://geniusloci2017.wordpress.com/2020/05/21/experience_and_poverty/

[25] Ό.π.

[26] Greenberg: «Ο ανώτερος πολιτισμός είναι ένα από τα πιο τεχνητά από όλα τα ανθρώπινα δημιουργήματα και ο [εργάτης] δεν βρίσκει καμία «φυσική» επείγουσα ανάγκη μέσα του που θα τον οδηγήσει στον Πικάσο, παρ'όλες τις δυσκολίες. Στο τέλος, ο [εργάτης] θα επιστρέψει στο κιτς όταν θέλει να δει ζωγραφιές, γιατί μπορεί να απολαύσει το κιτς χωρίς προσπάθεια. Το κράτος είναι αβοήθητο σε αυτό το θέμα και παραμένει τέτοιο όσο τα προβλήματα της παραγωγής δεν έχουν επιλυθεί με τη σοσιαλιστική έννοια. Το ίδιο ισχύει, φυσικά, για τις καπιταλιστικές χώρες και κάνει όλη τη συζήτηση περί τέχνης για τις μάζες εκεί μοναχά δημαγωγία». Greenberg, Clement. *Art and Culture: Critical Essays*, Beacon Press Boston, 1939, σελ. 18. Μετάφραση δική μου.

[27] Τρότσκι, Λέον. *Art and Politics in Our Epoch*, 1938:

<https://www.marxists.org/archive/trotsky/1938/06/artpol.htm>

Χρειάζεται Τούρκικη Μετάφραση, Ηλεκτρονικά Άρθρα, Δεκαετία 2020-2029, 2023, 1917 (Ομάδα), Απροσδιόριστη Τοποθεσία

From:

<https://movementsarchive.org/> - Κυπριακό Κινηματικό Αρχείο

Cyprus Movements Archive

Kıbrıs Sosyal Hareket Arşivi

Permanent link:

<https://movementsarchive.org/doku.php?id=el:digital:1917:leftculture&rev=1733138455>

Last update: **2025/04/20 19:41**

